

Etisk forsvarlighet – lettere sagt enn gjort

«En må følge systemet og parallelt stille spørsmål til det. En må spørre hvorfor!»

Et av grunnvilkårene i Sosialtjenesteloven kapittel 6A, som omhandler bruk av tvang og makt overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming, er at tiltak etter loven skal være etisk forsvarlig. Det er flott – men ikke alltid helt lett å få til. Denne artikkelen belyser og diskuterer noen elementer som har betydning for etisk forsvarlighet i tvangsutøvelse. Spesielt diskuteres et mulig paradoks: om tjenesteyteres usikkerhet ved gjennomføring av tvangstiltak er nødvendig for å fremme etisk forsvarlighet. Videre trekkes det frem og funderes over hvordan tjenesteyteres begrepsapparat kan være med og prege forståelsen av etisk forsvarlighet.

Artikkelen tar utgangspunkt i mitt hovedfagsarbeid (Bollingmo, 2002) hvor jeg har intervjuet tjenesteytere om hvordan det oppleves å utøve legalisert tvang og makt. Artikkelens sitater er hentet derfra. Bakgrunn for hovedfagstudien er en interesse for hvordan etisk forsvarlighet påvirkes av tjenesteyteres refleksjoner om egen tvangsutøvelse. Jeg skal ikke her presentere hovedfagstudien, men de teoretiske perspektiver, funn og analyser som der er gjort representerer mye av bakteppet for det jeg her skriver om.

Etisk forsvarlighet

«...det er lett å manipulere. Det er skremmende å se hvor mye makt vi har. Den kan misbrukes.»

Lovteksten med forskrifter og kommentarer (Rundskriv I-48/98) vektlegger i sin beskrivelse av etisk forsvarlighet at tiltaket må vurderes og prøves ut mot alminnelige etiske prinsipper. Utgangspunktet er respekten for enkeltindividet og dets autonomi. I etisk forsvarlighet forutsettes videre at den enkelte tjenesteyter er i stand til å tematisere hvordan det ville oppleves selv å bli utsatt for samme behandling. Her nevnes både med hensyn til opplevd ubehag dette medfører og til opplevelsen av

inn gripen i den enkeltes integritet og verdighet.

Jeg tenker som så – at det kan være et langt steg mellom det lovgiver beskriver som etisk forsvarlig i lovtekst og rundskriv,

og det som bæres frem av den enkelte tjenesteyter i den enkelte tvangssituasjon. Slik tenker jeg fordi jeg selv har erfaring fra hvor vanskelig det er, og hvor årvåken en må være for å sikre at denne etiske forsvarligheten holdes i

hevd i hver enkelt tvangsutøvelse. Dette bekreftes også av mine informanter. En må være ambisiøs, strukturert og planmessig for å sikre etisk forsvarlighet i selve tvangsutøvelsen.

Etikk kan beskrives som refleksjon over de verdier og normer som ligger til grunn for handling. Det innebærer at de verdiene og normene som ligger til grunn for tvangsutøvelse må synliggjøres slik at tjenesteyterne blir dem bevisstgjort i egen praksis.

Selv har jeg i mange sammenhenger (Bollingmo, 1993) benyttet prosessen rundt konkretisering av begreper som innfallsvinkel for dette. Spesielt for å invitere ulike arbeidsfellesskaper og enkeltpersoner til en nærmere forståelse av begreper som

bærer i seg sterke normative og verdimesse elementer. Eksempler på slike begreper er trygghet, integritet, respekt, likhet, lojalitet, vennlighet, forutsigbarhet, kvalitativ samhandling og lignende.

Hvordan oversetter så tjenesteyterne ord til praktisk handling? Hvilken moral knyttes til verdiene, og hvordan bli klar over dette? En måte å nærme seg dette er å fremme funderinger rundt spørsmål tilsvarende: Hvordan gjør du trygghet? Hvordan gjør du respekt? Og hvordan gjør vi respekt og trygghet overfor hverandre? Selv tilstreber jeg lang tid i dialogen med tjenesteyterne rundt svarene. Slike spørsmål kan kanskje virke både naive og enkle, men er det ikke. Alt dette representerer ambisjoner og skrevne forutsetninger som lovgiver mer eller mindre tar for gitt er tilstede når det benyttes tvang og makt hjemlet i ka-

pittel 6A i lov om sosiale tjenester. Om ikke gitt tilstede så ligger det både en implisitt og eksplisitt forventning om at dette legges til rette for. «Tiltak etter §§ 6A-4 og 6A-5 kan bare benyttes når det er faglig og *etisk forsvarlig*. I vurderingen skal det legges særlig vekt på graden av inn grep i tjenestemottakerens *integritet* eller *verdighet*.....»

(Rundskriv I- 41/98, s.9, min utheving). Det er selvsagt slik at lovens bokstav legges til grunn når tiltak søkes godkjent. Det er uomtvistelig, og det vil jeg gjerne understreke før jeg går videre, at det innhold som av lovgiver er lagt i disse ordene må vektlegges. Det er likevel like selvsagt at disse ordene blir tolket og forstått forskjellig av de som iverksetter tvangen i de ulike tiltakene. Dette avhenger av opplæring, fagtilhørighet, kontekst, bakgrunn med mer.

I litteraturen og i arbeidsmiljøer er det mange ulike oppfatninger av hvordan de ovennevnte begrepene skal gies innhold. Det er logisk da enkeltpersoner og kulturer som sådan gjennom dette løfter frem hva som anses for viktig og riktig. Men den pedagogiske utfordringen er å komme den enkelte tjenesteyter i møte slik at ordene via sitt innhold gir rettleiding i den kon-

” Et mulig paradoks.

” Hvor årvåken en må være for å sikre at denne etiske forsvarligheten holdes i hevd.

Leif Bollingmo er vernepleier med hovedfag i helsefag og arbeider som lektor ved Institutt for vernepleierutdanning, Høgskolen i Sør-Trøndelag
leif.bollingmo@ahs.hist.no

(Foto Tor Visnes).

tekst der de skal anvendes. Hvordan en for eksempel sikrer høy grad av integritet og respekt i tiltak som innebærer holding eller skjerming. Eller hvordan en på best måte kan opprettholde verdigheten når en tjenesteyter legges i bakken. Jeg mener at her trenger feltet videre utvikling. Dersom en legger hovedfagsstudiets informanter til grunn, ser jeg både engasjement og oppriktige ønsker om faglige forbedringer.

En av de erfaringer jeg her spesielt vil trekke frem, er at lokale begrepsfestinger gir tjenesteyterne en tydeligere tilbakemelding

på egne verdier. De kan i grupper kommunisere og reflektere dette konkrete innholdet. På denne måten blir konkretiseringen en viktig referanse når begrepene settes ut i livet i møte med tjenestemottakeren. Samtidig får tjenesteyterne erfaring med at å fange fenomen som trygghet og respekt i sin fulle bredde som ord på papir, er en umulighet. Det vil i så fall være å redusere slike begreps potensielle meningsinnhold.

Jeg ser altså tjenesteyteres refleksjoner rundt egen praksis som avgjørende. Jeg mener at refleksjoner over egne verdier og normer som preger egen tjenesteutøvelse bør sees på som et eget kompetanseområde. Jeg har i hovedfagstudien kalt dette kompetanseområdet for «reflektert etisk praksis». Å utvikle kompetanse innen reflektert etisk praksis er en viktig faktor som kan bidra til å imøtekomme lovtekstens forutsetning om «etisk forsvarlighet»

Hvor kommer mine meninger fra

«Vi arbeider med hvordan vi snakker med hverandre. Hvordan vi setter ord på ting».

Like så viktig som at refleksjonskompetanse er sentral for å utvikle den enkeltes etiske praksis, er å dvele litt ved følgende spørsmål: Hvor kommer våre meninger, normer, verdier og referansepunkter fra.

Tjenesteyteres fagverden, den offentlige fagterminologien, preger både muligheter og begrensninger i kommunikasjon om hendelser i yrkeshverdagen. Dette er i tråd med postmoderne forståelse av språkets betydning når det gjelder vår tolkning av virkeligheten. Språket speiler ikke en gitt virkelighet men legger premisser for hvordan verden kan sees og fortolkes. En slik premiss kan være snever og begrensende i arbeidskulturer som er kontrollerende i forhold til hva som er riktige og sanne begreper i tenkningen rundt tvangsutøvelsen.

På en annen side er et arbeidsfellesskap med felles begrepsapparat og med felles

meningsinnhold godt rustet til å kommunisere med sine begreper. De eier den samme forståelsen av begrepenes innhold og kan gjennom dette i større grad komme frem til felles forståelse og felles praksis. I en hverdag hvor mange etiske utfordringer gjør arbeidsdagen krevende kan dette oppleves som både godt og nødvendig. Tjenesteytere med felles begrepsapparat og felles verdier kan lettere utvikle sin praksis. Denne utviklingen skjer da gjerne innen egen fagtradisjon eller i egen arbeidskultur. I et etisk perspektiv blir dette for snevert.

En utfordring er at begreper som verdighet, tillit, og lignende både er hverdagsord og sentrale fagbegreper. Det at en i en fagkontekst inviteres til å begrepsfeste ved å ta utgangspunkt mer i det hverdagslige gjør at begrepene oppdages på en ny måte. Den «gamle» forståelsen blir ikke dermed uaktuell men heller annerledes og revitalisert.

Filosofen John Lundestøl (1999) gjør noen betraktninger om forholdet mellom hverdagspråk og profesjonelt språk som kan være relevant i denne sammenhengen. Lundestøl tar opp det forhold at praktikere i faglige sammenhenger mister sine hverdagsord. Hverdagsordene erstattes av fagterminologi som ikke rommer det samme eller som ikke bærer i seg det samme budskapet. Hverdagsordene er ikke differensierte nok for fagpersonen. Men hverdagsordene, påpeker Lundestøl, er bærere av annen kunnskap enn hva fagterminologien rommer. «Man tar ikke seriøst nok deres betydning som bærere av betydning, bærere av mening, bærere av faglig innhold, bærere av kunnskap.» (s.51). Det er jo slik at et av de store diskusjonstemaene og dilemma i forkant av sosialtjenesteloven kapittel 6A nettopp handlet om at en befinner seg i tjenestemottakernes hjem når lovhjemlet tvang og makt blir anvendt (Thune 1999). Tjenesteytere må derfor være reflektert over i hvor stor grad og på hvilken måte bruk av tvang og makt kan fortrenge oppfatningen av hjemmet som hjem. Vil tjenestemottakernes hverdagslivsperspektiv tape i «kampen» mot miljøarbeiderens profesjonsperspektiv?

Mitt poeng er at en ikke skal låse begreper som beskrevet foran til fastlagte definisjoner slik en gjerne er oppdratt faglig til å gjøre. Det jeg forsøker å understreke er viktigheten i å opprettholde dialog om begrepenes innhold i nær tilknytning til egen praksis.

Per Lorentzen (2001) som er opptatt av kommunikasjonens eksistensiell betydning

like mye som meningsinnhold, har også betraktninger om felles forståelse av begreper. Lorentzen skriver om hvordan det er å kommunisere med «uvanlige barn», men det er hans språkfilosofiske argumenter som i denne sammenhengen er spennende. Han skriver: «Språklige uttrykk har et meningspotensiale som ligger åpent for ulike videre bearbejninger. Ingen persons virkelighet er identisk med en annens, og nettopp derfor er en fullstendig forståelse umulig» (s.238). Så kan en jo spørre hvor viktig dette er i et arbeidsfellesskap hvor alle tjenesteytere har et godt utviklet språk. Grunnen er vel at såkalte sentrale ord og begreper som ofte benyttes i et arbeidsfellesskap, i sin hverdagslighet, blir tillagt betydning uten at meningsinnhold problematiseres. For meg er dette viktig da nettopp innholdet i begrepene er med på å bestemme hvordan tjenesteytere ser, og ikke ser verden. Dette gir konsekvenser for hvordan de fortolker hva tvang er, hva trygghet er, hva integritet er, hva et etisk dilemma er – med mer. Jeg mener ikke at vi skal hverdagsliggjøre all fagterminologi, men være spesielt klar over de normative og verdimeslige utfordringer begrepene ovenfor har i seg.

Det er videre viktig at diskursen ikke overlates til et engere praksisteam som gjennom flertallsbeslutninger raskt kan kunne komme frem til ideologiske standpunkter på bakgrunn av egne subkulturelle ståsteder. Det er både mindre emosjonelt belastende og mindre faglig forstyrrende for et arbeidsfellesskap å diskutere internt. Sett innenfra kan det dermed oppleves som bedre og ikke ha for mange annerledes tenkende personer å forholde seg til. Sett utenfra kan dette være en risikofaktor når det gjelder normer og verdier som legges til grunn for handling ved bruk av tvang og makt.

Trygg og usikker

«Man må ha noen å snakke med når en er usikker»

I forlengelsen av refleksjon rundt verdier og normer som legges til grunn for tvangsutøvelsen, er det spennende å trekke frem informantens betraktninger om usikkerheten de opplevde under gjennomføring av tiltak.

I studien formidlet informantene både betenkeligheter og usikkerhet knyttet til bruk av tvang og makt. Det handlet både om rammer for god tjenesteutøvelse og utfordringer knyttet til selve tvangsutøvelsen. De trakk blant annet frem egen utilstrekkelighet når det gjaldt å forstå og forutsi hva som kunne føre til tvangsbruk, og de trakk frem utfordringer i selve tvangsutøvelse.

» **Hvordan oversetter så tjenesteyterne ord til praktisk handling?**

I miljøarbeid trenger ikke en opplevd usikkerhet å innebære noe negativt. Usikkerhet hos tjenesteytere som utøver tvang og makt kan være av det gode og representere noe helt nødvendig tilstedeværende ved utøvelse av tvang og makt.

En av informantene beskrev det som kan karakteriseres som en nødvendig usikkerhet på følgende måte: «*Det har vært utveksling av usikkerhet*». I dette lå en bevissthet om at når arbeidsfellesskapet drøftet fagetiske sider ved sin praksis var det i deres kontekst vanskelig å finne det riktige svaret. Det var viktig å kunne løfte frem sin usikkerhet.

I dette tilfellet var usikkerheten et perspektiv og et moment som informanten eksplisitt satte pris på. Et argument for å ikke sove hen og å finne enkle løsninger på kompliserte etiske utfordringer.

Slik jeg ser det representerer den usikkerheten som informanten trekker frem en usikkerhet som praksis trenger. Det skal ikke være lett å ha stor innflytelse over andre menneskers hverdagsliv. Det skal ikke være lett å ta beslutninger som griper inn i andre menneskers liv. Det er usikkert hva som er godt for et menneske som trenger andre for å tolke meninger og opplevelser. Det må være elementer av usikkerhet tilstede i diskusjoner og vurderinger av hva som er godt og riktig i en tvangsutøvelse. Det er mer betenkelig dersom valg og beslutninger på vegne av andre ikke skaper usikkerhet og frustrasjon hos tjenesteytere. Men for at denne frustrasjonen og usikkerheten skal komme til nytte på en positiv måte må den løftes frem for felles vurdering. Dette kan være i et arbeidsfellesskap, eller et fellesskap hvor pårørende, verger, tjenestemottakeren med flere deltar. Gjennom en felles aksept av at tjenesteutøvelse representerer usikkerhet, kan usikkerheten bli satt pris på, og dermed i større grad få bli værende. Dette krever at tjenestemottakerne har møtepunkter for refleksjon, argumentasjon og dialog. Rundskriv 1-41/98 understreker også dette (s.36).

Usikkerhet over tid fører gjerne til frustrasjon. Frustrasjoner kan videre føre til at tjenesteyterne opplever etiske dilemma som problematiske og uønskede. Opplevd tilstand av usikkerheten er en ubehagelig situasjon å være i. Som enkeltmennesker ønsker vi gjerne å være i en opplevd tilstand av likevekt. En kroppslig og psykologisk tilstand av usikkerhet knyttet til etiske dilemma, kan derfor bli feiltolket og misforstått som noe negativt dersom tjenesteyterne ikke er reflektert tilstede i sin egen tjenesteutøvelse.

Når informanten i hovedfagsarbeidet beskriver tilsvarende tilstand som «det har vært utveksling av usikkerhet» er in-

formanten trygg i sin usikkerhet. En tjenesteyter som derimot er utrygg i sin usikkerhet vil i mye større grad skjule sin usikkerhet. Dermed blir tanker om egen etisk praksis mindre tilgjengelig både for en selv og andre. Det blir i større grad en reproduksjon av skjulte verdier og eksisterende moral mer enn utvikling av reflektert etisk praksis. Jeg tror også at utrygg usikkerhet gjør at en unngår, eller som en av in-

formantene sa det «omgår» de vurderingene etiske dilemma inviterer til å gjøre. For eksempel i hvor stor grad tjenestemottakerne påvirkes, rettleides, manipuleres med mere.

For meg innebærer en skjult usikkerhet en risiko for rettssikkerheten. Her kan mye forbedres. Fremfor alt må ansatte med faglig, administrativt og politisk ansvar akseptere og ta på alvor utfordringer knyttet til etisk forsvarlighet. Dette må ikke skje ved å løfte moralske pekefinger overfor tjenesteyterne. Dessverre blir også det gjort. For tjenesteytere som gjerne står i utfordrende og tidvis belastende yrkeskontekster er dette å få nok en sten til byrden. Det må heller skje gjennom forståelse og analyse av hvordan det oppleves å utøve tvang og makt.

Differensiering

«*En må være en systemtro undrer*».

Fra mitt ståsted fremstår det som viktig at tjenestemottakere differensierer mellom usikkerhet knyttet til henholdsvis jus, pedagogikk og etiske dilemma. At det er en bevissthet tilstede slik at usikkerhet knyttet til etiske dilemma blir noe praksis setter pris på. At det ikke får feste seg en ubehagsfølelse til slike frustrasjoner som gjør at en tror at dette er en negativ tilstand å være i. Jeg kan derfor tenke meg å formulere ambisjonen i situasjoner hvor etiske dilemma er fremtredende til det å være «lykkelig frustrert». Det er selvsagt ingen ambisjon å dyrke frem usikre tjenesteytere. Jeg argumenterer for at elementer av usikkerhet er nødvendig for å fremme etisk forsvarlighet.

Usikkerhet vedrørende jus og pedagogikk må derimot sees på som en indikator for nødvendig endring. Disse områdene fremstår for meg som mere problem enn dilemmaer.

Forståelse for om en er i et etisk dilemma eller om en i større grad står overfor et pedagogisk problem krever bevisste og gjennomtenkte tjenesteytere. For å oppnå bevissthet hos den enkelte tjenesteyter, kreves det dialog og refleksjon både i og rundt arbeidsfellesskapene. Når det gjelder selve forskjellen mellom etiske dilemma og pedagogiske problem kan en vel si det slik at *etiske dilemma ikke kan løses, men må leves med og i*.

Reflektert etisk praksis.

Avslutning:

Slik jeg ser det er *etisk praksis* en utøvelse av tvang og makt som baseres på allmene, faglige og juridiske oppfatninger av hva som er riktig og ønskelig. Videre må normer og verdier som ligger til grunn for handling være synlig tilstede for tjenesteyterne og arbeidsfellesskapet slik at de kan settes på begrep og gjøres til gjenstand for vurdering. Reflektert etisk praksis kan være med å forbedre etisk praksis og etisk forsvarlighet i tjenesteutøvelsen generelt og i forhold til bruk av legalisert tang og makt spesielt. Til dette kreves tid til og øvelse på. Ikke minst krever det veiledning fra kompetente andre.

For meg er det derfor svært gledelig å se at rådet for vurdering av sosialtjenesteloven kapittel 6A i sitt forslag til revidert lov i § 4A-5 Krav til forebygging skriver; «*(.) tjenesteyterne skal sikres nødvendig opplæring og faglig veiledning, herunder skal det legges til rette for at den enkelte tjenesteyter utvikler evnen til etisk refleksjon*» (Min utheving) (Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet).

Referanser

- Bollingmo L. (2002). *Hvordan oppleves det å utøve legalisert tvang og makt? Reflektert etisk praksis som kompetanseområde i møte med utfordrende atferd – en studie og fortolkning av tjenesteyteres refleksjoner av hvordan det oppleves å utøve tvang og makt etter Sosialtjenesteloven kapittel 6A. Hovedfagsoppgave. Bergen: Det medisinske fakultet og Det psykologiske fakultet, Universitetet i Bergen.*
- Bollingmo L. (1993). Om «nødvendige» og «unødvendige» overgrep. *Vernepleieren* (9), ss.20–24.
- Lorentzen P. (2001). *Uvanlige barns språk*. Oslo: Universitetsforlaget
- Lundestøl J. (1999). *Kunnskapens hemmeligheter*. Oslo: Cappelen Akademiske Forlag.
- Rådet for vurdering av praksis og rettssikkerhet: *Lovutkast* <http://home.c2i.net/kap6araad/> [nedlastet d.18.11.02]
- Rundskriv nr I-41/98 til lov om sosiale tjenester m v. «*Rettigheter for og begrensning og kontroll med bruk av tvang og makt m v, overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming*». Oslo: Sosial- og helsedepartementet
- Tune G.H. (1999). *Bruk av tvang og makt. Mennesker og rettigheter*. (1), ss. 40–45.